

Med flyttlass till Folkhemmet

Kerstin Gunnemark

Publicerad i *Sverige 1900-talet*, Nationalencyklopedin, 2000.

Efter andra världskriget lockade industrier och andra branscher många människor till de större städerna. Antalet bostäder stod dock inte i proportion till arbetstillfällena. I Göteborg var bostadssituationen särskilt besvärande. De satsningar som gjorts tidigare hade inte stävjat göteborgarnas trångboddhet och behov av moderna lägenheter. Bostadsbristen var dock ett nationellt problem, och 1946 fattade riksdagen beslut om en ny bostadspolitik med syfte att ge hela svenska folket goda och hygieniska bostäder (Rudberg 1992 s 25). Det var inte längre fråga om kategoribostäder för mindre bemedlade. Sverige kom därmed att vara det första land som tog ett allmänt ansvar för bostadsförsörjningen. Målsättningen var att en industriarbetare skulle kunna hyra en modern tvårummare åt sin familj för en femtedel av sin lön (Holm, 1987 s 48).

Kortedala kom att bli ett av de största bostadsområden som uppfördes i ett sammanhang under 1950-talet i Sverige. Det var första gången en stadsdel i Göteborg projekterades utan direkt angränsning till befintlig bebyggelse. Den benämndes för satellitstadsdel, vilket med all önskvärd tydlighet markerade att det var en ny företeelse i en ny tid, rymdåldern. Det var inte enbart ett geografiskt avstånd, utan också ett avståndstagande till den gamla staden.

Kortedalas motsvarighet i Stockholm är Vällingby vars centrum med varuhus och samlingslokaler med mera invigdes 1954 (Sax 1998 s 32). För Vällingby och Kortedala, i likhet med andra dåtida bostadsmiljöer, gav grannskapsideologin riktlinjer för hur stadsdelen skulle struktureras. Från England hämtades inspiration till den svenska planeringspolitiska diskussionen och grannskapsplaneringen (Franzén & Sandstedt 1981 s 59).

Kritik riktades mot 1930-talsfunktionalismens ensidigt uppradade lamellhuskroppar, medan behovet av begränsade bostadsområden kring gruppcentra med möteslokaler poängterades. Genom att formera husen i mindre delområden, skulle nyinflyttade invånare lättare få kontakt med varandra och kunna identifiera sig med miljön. Tanken var vidare att grannskapens primärgrupper skulle utgöra demokratins basenheter.

Grannskap med profil

Bebyggelsen i Kortedala grupperades i åtta grannskap med ett huvudcentrum och tre mindre torganläggningar. Bostadshusen uppfördes främst mellan 1952 och 1957 i form av tre till fyra våningars smalhus och åtta till nio våningars punkthus samt radhus och villor. Flera framstående arkitekter deltog redan på stadsplanestadiet i utvecklingsarbetet (Vi i Kortedala 1954 s 7). Det färdiga resultatet visar på arkitekternas ambitioner att gestalta bebyggelsen med

hänsyn till terrängens beskaffenhet. Även skogsdungar, parker med plaskdammar ingick i planeringskonceptet. Genom experiment med varierande former, färger och material har varje grannskap fått en särpräglad karaktär.

Bland de första husen som blev inflyttningsklara återfinns Nils Einar Erikssons punkthus på Kalendervägen. Punkthusen var försedda med takterrasser som skyddades av skärmtak. Intill dem uppfördes trevåningars lamellhus med rött tegel. Erik Ragndals höghus på Kwartsekelsgatan har en trearmad form med eternitplattor på fasaden, vilket var nytt för sin tid. I norra Kortedala byggdes skiv-, låg- och atriumhus, ritade av Erik och Tore Ahlsén. På flerfamiljshusens putsade ytterväggar målade elever från Valands Konstskola nonfigurativa målningar (Andersson 1975 s 65). Modernismen framträder främst i Sven Brolids och Jan Wallinders grannskap med fem trekantiga punkthus i tolv till tretton våningar som är omgärdade, likt en stadsmur, av långa bågformade lamellhus (Andersson m.fl. 1993 s 12). Kortedala rönte, i likhet med Vällingby, internationell uppmärksamhet. Den stilmässiga variationen utmärkte Kortedala där grannskapen profilerades med såväl modernistiska, som för folkhemsepoken tidstypiska detaljer.

Satellitstadsdelens invånare

I november 1953 flyttade de första hyresgästerna till det moderna Kortedala, och de skulle få tusentals efterföljare. En av dessa var Ninni med familj.

"Vi var de första som anlände och flyttade in i det nya huset. Flyttlasset kom nästan inte fram i leran, men det hade börjat frysa på, vilket var till stor hjälp, man riktigt hörde hur det krasade i isbildningen mellan de utlagda plankorna. I lägenheten fick vi först rulla ihop allt papper som låg på alla golv innan vi kunde börja flytta in. Sedan badade vi om och om igen. Förut hade vi besökt vänner och bekanta för att ta ett bad. Och det gick som en dans att byta på tvillingarna, när det värsta hade hänt!"

Lägenheten tyckte vi också om, den bestod av en lång hall, ett rum för barnen, kök och matvrå. Vardagsrummet var stort och ljust med ett mindre och ett mycket stort fönster med en rejäl bänk för krukväxter. Vi arrangerade en hörnsoffa där som kunde förvandlas till sovplats för två till natten. Vi tyckte just då, att garderober och skåp var tillräckliga och rymliga. När vi installerat oss, kunde vi från fönster och balkong se våra blivande grannar komma med sina flyttlass, vi uppfattade att många av dem kom från andra delar av Sverige. Vi kände oss verkligen som riktiga pionjärer."

Alla som flyttade till Kortedala kom inte från lägenheter utan dusch eller bad, men Bostadsförmedlingen prioriterade boende i omoderna eller halvmoderna bostäder. Andra kunde äntligen lämna barndomshem och inackorderingsrum. *"Vi blev med lägenhet och tvungna att gifta oss."* Detta var ett skämtsamt talesätt bland par som varit förlovade i flera år och skjutit på bröllopet i väntan på ett gemensamt hem. En vanlig fråga var: *Vilket nummer har du?* Bland arbetarhushåll i Göteborg var inte telefon allmänt förekommande vid denna tid, istället var det könummer hos Bostadsförmedlingen som åsyftades.

Folkhemmet förverkligades

Det var inte bara nybyggarna i Kortedala som kom till "himmelriket". Många valde att kalla de nya områdena så. Runt om i landet växte moderna bostadsmiljöer upp. Det var hundratusentals svenskar som för första gången i livet fick bo modernt och att de uppskattade sina nya hem finns det många belägg för (Hurtig 1995, Jacobson 1991, Larsson, L 1994, Liedholm 1991, Sax 1989, 1998, Wikdahl 1992, Wikström 1994). Under 1940- och 1950-talet förbättrades och ökades bostadsbeståndet väsentligt. Den tidens närmare 900 000 nybyggda bostäder utgör numera cirka 25 procent av vårt bostadsbestånd (Rudberg 1992 s 7). Trångboddheten, då beräknad som fler än två boende per rum, köket oräknat, sänktes från 45 procent till 21 procent i familjer med barn (a a s 26). Tiden efter andra världskriget får betecknas som en genombrottsperiod när allt fler arbetarklassfamiljer fick möjlighet att bo modernt. "Att *Folkhemmets byggande* valts som begrepp för den bebyggelse som uppfördes under 1940- och 1950-talen är ingen tillfällighet, det var då modellen förverkligades och Per Albin Hanssons 'Folkhem' fick ett konkret uttryck i 'hem för hela svenska folket' "(a a s 27).

Utifrån vardagslivets materiella villkor i de gamla arbetarkvarteren, och då särskilt ur ett kvinnligt perspektiv, kom den moderna bostadsstandarden att framstå som radikalt annorlunda. Kvinnans hushållsarbete gavs andra förutsättningar i en ny "arbetsmiljö", åtskilliga gånger under årens lopp hade hon hört Per Albins röst i radion talande om detta folkhem. Nu när flyttlasset gick dit var det väsentligt att få lov att vara med, att i någon mån befinna sig i händelsernas centrum, vara delaktig i det moderna reformationsarbetet, att bli en medborgare i det jämlika Sverige. Nu skulle det bli möjligt att lämna klassamhället bakom sig. "Det goda livet" skulle få en reell innebörd. Folkhemsvisionen i sig och de konkreta erfarenheterna var betydelsefulla för attityden till bostadsmiljön och den personliga identiteten under såväl nybyggartiden som långt senare. För invånarna blev den lokala miljön en bekräftelse på, och en tydlig bild för det moderna svenska samhällets framväxt.

Det var med utgångspunkt från hemmet och kvinnornas informella vardagsliv som det moderna stadsdelslivet kretsade. Miljön dominerades av bostäder och utbyggnaden av affärer, skolor, fritidslokaler med mera gick långsamt. Kommunikationerna var dåliga under de första nybyggeråren. Det skulle dröja till 1957 innan spårvagnslinjen till Kortedala, med landets första spårvägstunnlar, var färdigbyggd och problemet åtgärdat. Många hade vaken vänner eller släktingar i Kortedala och var därför intresserade av att stifta bekantskap med invånare i grannskapet. Hemarbetande mödrar mötte grannar i likartad livssituation. Inte minst av praktiska skäl började grannfruarna att umgås, och så småningom utvecklades vänskapsbanden. De sociala nätverken vidgades, inte bara i grannskapet, utan i Kortedala som helhet. Genom barnen och deras fritidsaktiviteter, och via väninnor och kurser blev hemmafruarna bekanta med allt fler Kortedalabor.

Social kontroll och samarbete

Kortedaläs befolkning var under 1950-talet påfallande homogen med dominans av arbetare och tjänstemän som var födda under 1910- och 1920-talen. I nästan alla hushåll fanns barn, och fäderna befann sig i början av yrkeskarriären. Många hade också likartade erfarenheter från tidigare bostadsmiljöer och delade således boendenormer. Även i andra sammanhang fanns värderingsmässiga likheter. Förutsättningar för att ett visst mått av social kontroll skulle utvecklas i denna satellitstadsdel fanns och fick också fäste på flera håll.

Att närboende kvinnor hjälptes åt och umgicks var inget speciellt för detta bostadsområde. Däremot var det unikt att tusentals hushåll samtidigt flyttade in i en stadsdel som med dåtidens mått var mycket storskalig och att de sociala nätverken utvecklades förhållandevis snabbt, trots att invånarna kom från olika miljöer och hade skiftande klasstillhörighet. Det som förenade dem, och då främst kvinnorna, var deras rörelse i rummet, deras ansvarsområde och ambitioner. De sökte former för ett modernt vardagsliv. Det innebar inte att de obetingat valde bort sina mödrars sätt att sköta hemmet. Men när nya fabriker lanserades på marknaden ville de gärna pröva dem.

Med modern bostadsstandard kom en del hushållsgöromål att underlättas. Andra var fortfarande arbetskrävande. I regel hade hushållen tillgång till tvättstugor med halvautomatiska maskiner var tredje vecka. Däremellan fick mödrarna tvätta i badrummet, vilket kunde bli ett tidskrävande för barnfamiljerna. Köken var utrustade med kylskåp som inte rymde särskilt mycket, så dagliga inköp kvarstod i kvinnornas arbetsrutiner. Mycket tid kunde även läggas på att bereda och konservera frukt, bär och grönsaker. I likhet med hemsömnaden var det ett sätt att hålla utgifterna nere, och många var också roade av att utföra dessa arbeten. Det var prestigefyllt att kunna behärska dessa och andra husmorssysslor. Flertalet hade inte några förväntningar på att männen skulle hjälpa till, vilket skedde rätt sällan.

Föreningar ersatte ölkaféer

Genom sina lekar utforskade barnen stadsdelen. De blev bekanta med miljön och jämnåriga invånare. Lika självklart var det inte att kvinnorna skulle göra det. Men hemmafruar med småbarn som vistades mycket i grannskapet, fick lokalkännedom. För männen fanns däremot inte några naturliga mötesplatser och vanligen blev de socialt integrerade via sina fruar och barn. Många män i denna generation var inte intresserade av att sitta på ölkaféer och samtala. De som aldrig socialiserats in i de äldre arbetarmiljöerna, saknade dem inte heller. Tvärtom, de värjde sig inför det gamla. Däremot kunde föreningsverksamhet vara en väg till social integration i den lokala miljön. Bostadsbolagen beredde marken för fritidsföreningar och det var sålunda inte med kakrecept som dessa män skapade kontakter med sina nya grannar utan med styrelseprotokoll och filmprojektorer.

1965 uppgick invånarantalet till knappt 28 000 och minskade sedan vilket indikerade att nybyggartiden var över. En del flyttade till större lägenheter eller småhus under 1960- och 1970-talen. Därefter har befolkningmängden legat strax under den nivå som grannskapsplanerarna ansåg vara optimal (Dispositionsplan för Kortedala 1950). Av dagens invånare har många bott i stadsdelens sen den var ny, antingen de kom dit som nygifta eller växte upp där. Inte sällan kombinerar de stadslivet med vistelse i fritidshus. I deras umgängeskrets ingår både vänner och släktingar med Kortedalaadress. Numera har ”Kortedalaklaner” bestående av släktingar i tre generationer etablerats.

Därmed återfinns en rad sociala företeelser som efterlystes under folkhemsstadsdelarnas etableringsfas. Forskaren Edmund Dahlström genomförde 1949-1950 en sociologisk undersökning i Stockholmsförorterna Hägerstensåsen och Hökmossen genom att jämföra det sociala livet med småstäder och mindre samhällen av äldre typ. Han fann en sämre social förankring i förorterna (Dahlström 1951). I takt med tiden har många Kortedalabor blivit socialt integrerade och de förknippar området med minnen från såväl offentliga händelser som individuella upplevelser. Kortedala är deras hembygd (Gunnemark 1998).

Arvet från folkhemmet

I mitten av 1980-talet var Kortedala i behov av upprustning. Inom ramen för ett förnyelseprojekt inviterades kvinnor i två generationer, 1950-talets mödrar och döttrar, till skrivarcirklar.

Syftet var att kvinnornas självbiografiska berättelser skulle ge förståelse för hur vardagslivet dansats och förvaltats under de gångna decennierna (Gunnemark 1991, 1998). Kvinnorna träffade medsystrar som de delade många personliga erfarenheter med, även om det också fanns exempel på skillnader. Genom att skriva individuellt, berätta för andra och diskutera olika lokala företeelser startade en process där allt fler minnesfragment synliggjordes. Det visade sig att intresset för fördjupning i nybyggartiden var särdeles stort. Tveklöst hade denna epok betytt mycket för deltagarna antingen de erinrade sig tiden som ung bosättare och småbarnsmamma eller påmindes om barndomshemmets atmosfär i Kortedala.

De var många som med stor entusiasm inredde sina första hem i Kortedala under senare delen av 1950-talet. Efter utställningen H55 i Helsingborg kom bruksföremål och möbler alltmer att få modernistiska stildrag. Färgerna var kontrastrika och formerna kantiga. Borta var det beige, blommiga och mjuka. Det gick att markera att man var med sin tid genom att välja det senaste och självfallet gällde det samma kläderna. Dåtidens unga mödrar och tonårsdöttrar minns än idag skotskrutiga flickkjolar, svarta jeans med gula stickningar, skumgummiunderkjolar och korsetter, klänningar med bolerijackor samt damdräkter med matchande accessoarer och mycket annat. När de numera ser på 50-talsföremål, till exempel stringhyllor, fladdermusfåtöljer, färgglada gardiner med asymmetriska mönster och tidstypiska kläder, väcks minnen till liv. Föremålet berättar något, retrospektivt för

betraktaren, en specifik historia, i ett socialt sammanhang, en känsla – från en bestämd tidsperiod.

Att många år efteråt ägna sig åt en tidigare epok, innebär att skillnader mellan nu och då blir noterbara. Bostadsplanering, boendenormer, möbelstilar, textilier, matvanor har på flera sätt förändrats sedan 1950-talet. Den en gång så eftertraktade moderna bostaden, har med tiden blivit ett inbott hem. Genom skrivarcirklarna blev det för folkhemmet specifika tydligare för kvinnorna. Deltagarna började se miljön med nya ögon och få förståelse för Kortedala ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Mot denna bakgrund bildades Kortedala Museiförening i syfte att skapa och driva ett lägenhetsmuseum.

Folkhemmet på museum

Kortedala Museum åskådliggör ett stycke svensk historia. Vardagslivets bruksföremål och finrummets inventarier ger belägg för folkhemsepokens design och hushållens materiella förutsättningar. Därmed speglas dåtidens unga generations anspråk på hemgestaltning samtidigt som hemmafruarnas ansvarsområden blir belysta. Den realistiska skalan bidrar till att ge förståelse för barnfamiljers bostadsförhållanden i två rum och kök. Folkhemsepokens vardagsliv kan ytligt sett verka trivialt men det byggde på färdigheter och insikter. För många museibesökare är det betydelsefullt att denna tid som sällan exponerats utifrån konsumenternas perspektiv blivit musealt uppmärksammat. I detta sammanhang är det inte fråga om producenternas utställning utan hur nybyggarna valde inventarier utifrån plånbok och smak.

Att kvinnornas självbiografiska berättelser skulle tillskrivas historisk dignitet var inte självklart från början. Men i möten med dagens Kortedalabarn och en vuxen läsekrets blev det alltmer uppenbart. Genom att skapa Sveriges första lägenhetsmuseum avspeglade åren 1955-1965 kom boendet och bostadsmiljön att stå i centrum. Återigen har Kortedala dragit blickarna till sig. Nu handlar det inte längre om en modern mönsterstadsdel men om en miljö med kulturhistoriska värden – vilken också är en exponent för folkhemsepokens nationella historia.

Litteratur

Andersson, Birgitta 1975: *Idealbostad eller nödbostad? Det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling, studerad i Göteborg*. Institutionen för Arkitektur, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg. Akad.avh.

Andersson, Gerhard, Caldenby, Claes, Tiselius, Mårten 1993: *Kortedala kort historisk och arkitekturguide*. Göteborgs stad Kortedala och Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.

Dahlström, Edmund 1951: *Trivsel i söderort. Sociologisk undersökning i Hägerstensåsen och Hökmossen 1949-1950*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, Esselte AB, Stockholm. Akad.avh.

Dispositionsplan för Kortedala 1950: Ingenjörfirman Kjessler & Mannerstål AB, Göteborg. (stencil)

Franzén, Mats & Sandstedt, Eva 1981: *Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Sociologiska Institutionen, Uppsala. Almqvist & Wiksell International. Akad.avh.

Gunnemark, Kerstin 1991: *Våra liv i Kortedala. Kvinnor i två generationer skriver och berättar*. Lokalhistorisk identitet nr 8. Etnologiska Föreningen i Västsverige, Göteborg.

Gunnemark, Kerstin 1998: *Hembygd i storstad - om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser*. Skrifter från Etnologiska Föreningen i Västsverige nr 26, Göteborg. Akad.avh.

Holm, Lennart 1987: *Två rum och kök för en femtedel av lönen? Frågor och ståndpunkter i bostadsdebatten. I: Folkhemmets bostäder 1940-1960*. Engfors, Christina, red, Arkitekturmuseet, Stockholm.

Hurtig, Eva 1995: *Hemhörighet och stadsförnyelse belyst i fyrtiotalstadsdelen Sanna i Göteborg*. Bostadsplanering Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg. Akad.avh.

Jacobson, Tord 1991: *Välviljans förtryck. En fallstudie av allmännyttig bostadspolitik*. Studentlitteratur, Lund. Akad.avh.

Larsson, Lena 1994: *Hemma hos femhundra familjer. I: Hem*. red Heideken, Carl, Stockholms Stadsmuseum, Stockholm.

Liedholm, Marianne 1991: *Boinflytande och deltagande som fenomen och process*. Sociologiska Institutionen, Lund. Akad.avh.

Rudberg, Eva 1992: *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden*. Svenska Turistföreningen, Stockholm.

Sax, Ulrika 1989: *Den vita staden: Hammarbyhöjden under femtio år*. Monografier utgivna av Stockholms stad 86, Stockholm.

Sax, Ulrika 1998: *Vällingby - ett levande drama*. Monografier utgivna av Stockholms stad 136, Stockholm.

Vi i Kortedala 1954: Göteborgs stads bostadsaktiebolag. Göteborg.

Wikdahl, Magnus 1992: *Varvets tid. Arbetsliv och kulturell förändring i en skeppsbyggnadsstad*. Gidlunds Bokförlag, Stockholm. Akad.avh.

Wikström, Tomas 1994: *Mellan hemmet och världen. Om rum och möten i 40- och 50-talens hyreshus*. Symposion Graduale, Stockholm. Akad.avh.

Tidsaxel

1952 Byggnationen av 8 000 lägenheter, 300 småhus, fyra torg, skolor och arbetsplatser påbörjas i Kortedala.

7 nov 1953 flyttar de första hyresgäster in på Månadsgatan.

1 okt 1956 är den första villan inflyttningsklar.

1956 Allhelgonakyrkan invigs. Kortedalabor samlade in bidrag till kyrkobygget, en s.k. småkyrka i tegel.

1957 Spårvagnslinjen till Kortedala med Sveriges första spårvägstunnel tas i bruk.

1957 Kortedalas moderna arkitektur uppmärksammas på "Interbau", utställning i Berlin.

1958 Många Kortedalabor köper sin första TV-apparat i samband med fotbolls-VM.

1959 Kortedala Torg invigs med affärer, bibliotek, samlingslokaler med mera.

1965 Invånarantalet uppgår till knappt 28 000 och minskar därefter successivt. Kortedala planerades för 18 000 och under 1980- och 1990-talen har ca 15 000 sin hemadress där.

1995 Kortedala Museum, Sveriges första lägenhetsmuseum avspeglade folkhemmets bostadsstandard och vardagsliv invigs.